

סרבנות גט: מאפיינים, מניעים ודרכי התמודדות

בעשורים האחרונים התעוררה מחדש בעולם היהודי ובישראל התקוממות נוכח תופעת סרבנות הגט. במוקד הדיונים נמצאת אוכלוסיית הנשים מסורבות הגט. כתוצאה מהחשש ההלכתי ל"גט מעושה" נשים אלה שבויות בידי בעליהן, כשחלקן אף נתונות לסחיטה, לעתים במשך שנים ארוכות, עד שהבעל הסרבן נאות למסור גט לידן¹. מצב זה מעורר תסכול וזעם רב לא רק במסורבות עצמן אלא בציבורים רחבים נוספים.

בניסיון להתמודד עם בעיית סרבנות הגט עולות ונידונות לאחרונה יוזמות הלכתיות חדשות (הסכמי טרום נישואין) וישנות (הפקעת קידושין), וגם כאלה המתעמתות עם ההלכה היהודית (פילגשות)².

ואף שלמצוקתן של מסורבות הגט יש בשנים האחרונות הד ציבורי נרחב, ואף שבחלק מבת הדין הרבניים יש שינוי הדרגתי בהתייחסות ובמאמץ לשחרר נשים אלה מכבלי הנישואין, הבעיה בכללותה לא נפתרה. יש לכך סיבות אידיאולוגיות-הלכתיות ואף חברתיות³.

בניסיון להתמודד עם בעיית סרבנות הגט באופן שונה, ניסתה מחברת המאמר לפגוש גברים ש"הליכי הגירושין שלהם נמשכו זמן רב", לתת להם אפשרות להביא את גרסתם ובכך להאיר את הבעיה ומורכבותה מזווית אחרת. בדיקה שנעשתה בנושא העלתה שהתמודדות עם תופעת הסרבנות מנקודת מבטם של הסרבנים לא נעשתה עד כה. ניסיון זה והמאמצים שנעשו לאיתור סרבנים ובמיוחד לקבוע עמם פגישה על מנת לראינם, העלו ברובם חרס. לפיכך, נבחרה מתודולוגיה חלופית המשמשת את המחקר האתנוגראפי⁴. בעבודה זו רואינו תשעה אינפורמנטים: אנשים הבאים במגע עם סרבני הגט במסגרת עבודתם בבתי הדין הרבניים.

במאמר זה נתאר את הניסיונות המגוונים שנעשו לאיתור הסרבנים ואת הקשיים להשיג שיתוף פעולה מהם וממרבית הגורמים העוסקים בתחום. בהיעדר אפשרות לבחון את התופעה באמצעות ראיון אוכלוסיית היעד באופן ישיר, נציג בהמשך את מאפייני הסרבנים ואת המניעים לסירוב למסור גט, כפי שהם נתפשים ע"י האינפורמנטים הבאים עמם במגע.

¹ לצורך הדיוק, אציין שקיימים גם גברים מסורבי גט, אך בעייתם ההלכתית חמורה פחות מזו של נשים מסורבות. הסנקציות ההלכתיות שיוטלו עליהם במידה ויתעלמו מקשר הנישואין ויחיו עם אשה אחרת (לא נשואה) ואף יולידו ממנה ילד, בהיותם נשואים עדיין, הן שוליות וללא השוואה להשלכות שמהן תסבול מסורבת גט אם תנהג כך.

² מ' גולדברג זיסקינד וד' וילה, זעקת דלות, פתרונות הלכתיים לבעיית העגונות בזמננו, מכון שכטר למדעי היהדות, ירושלים תשס"ח.

³ ש' זיק, "נשים שבויות בידי בעליהן – ישראל 2005" במעגלי צדק, כתב עת לתורה מחשבה וצדק חברתי, גיליון 7, מרחשון תשס"ו, עמ' 9-14.

⁴ אתנוגרפיה היא שיטת מחקר של תרבות או קבוצה חברתית, המבוססת בעיקר על תצפיות. האתנוגרף מקשיב ומקליט את קולות האינפורמנטים מתוך כוונה ליצור דיוקן של תרבות. ראו א' שקדי, מילים המנסות לגעת, מחקר איכותני תיאורי ויישום, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב 2003, עמ' 65.

א. מקור הבעיה והיקפה

תופעת סרבנות הגט מתאפשרת עקב שלוש סיבות עיקריות: מעמדם ההלכתי השונה של הגבר ושל האשה בתובעם גט (גם לאחר תקנות רגמ"ה), החשש ההלכתי מגט מעושה (יבמות קיב, ב) והסמכות המקבילה הקיימת במדינת ישראל בין בתי הדין ובתי המשפט בנושאי המעמד האישי. היקף תופעת סרבנות הגט שנוי במחלוקת הנובעת מהגדרת המושג "מסורבת גט". בתי הדין כוללים באוכלוסייה זו רק נשים שניתנה בתיק הגירושין שלהן החלטה לחיוב או כפיית גט⁵. אחרים מגדירים "מסורבת גט" כל אשה שבעלה מסרב לתת לה גט או שכורך את הסכמתו לתת לה גט בתנאי⁶. אולם גם באין הסכמה על הגדרת המושג ועל היקף אוכלוסיית מסורבות הגט במדינת ישראל של שנות ה-2000, מדובר בתופעה חברתית מטרידה, המתקיימת בניגוד לתרבות ולערכים דמוקרטיים שלאורם חיים ובהם מאמינים מרבית תושבי המדינה. בהיעדר פתרונות הלכתיים ומשפטיים מספקים לפתרון מצוקתן של מסורבות הגט נעשה ניסיון להבין את התופעה ולמצוא לה פתרונות מכיוונו של מחולליה, אלה המסרבים למסור גט.

ב. החוקר כמסורב

היכרות ומפגש בלתי אמצעי עם אוכלוסיית הגברים הסרבנים לצורך ראיונם נתקלים בשני מחסומים עיקריים: המחסום הראשון היה הקושי באיתור המועמדים לראיון. קושי זה נבע מאי היענותם של ארגונים שונים, שלהם מידע לגבי הליכי גירושין שנמשכו זמן רב, להסכים לספק נתונים על האוכלוסייה המבוקשת. מדובר הן בארגוני נשים, הן בארגונים הפועלים לשמירת זכויותיהם של גברים בהליכי גירושין והן בגורמים אחרים. הגורם היחידי ששיתף פעולה ושהבין את הפוטנציאל הגלום בהבנת תופעת הסרבנות מנקודת מבטם של הסרבנים, היה הרב אליהו בן דאהן, מנהל בתי הדין הרבניים. בעקבות שיחה עמו קיבלה המחברת רשימה שמית של גברים, המוגדרים ע"י הנהלת בתי הדין כסרבנים, ואשר הליכי הגירושין שלהם נסתיימו. המחסום השני היה סירובם של המועמדים שאותרו להתראיין. במאגר השמות שנאסף מהנהלת בתי הדין הרבניים וממקורות אחרים נאספו ארבעים שמות של מועמדים פוטנציאליים לראיון. בפועל, ולמרות מאמצים מורכבים וממושכים שהושקעו באיתורם ובשכנועם להתראיין, רק ארבעה מהם הסכימו להתראיין. עקב המספר הקטן של המרואיינים פנתה המחברת לאינפורמנטים, אנשים הבאים במגע עם סרבני גט במסגרת עבודתם בבתי הדין הרבניים. בסך הכול רואיינו תשעה אינפורמנטים: ארבעה מזכירים ראשיים של בתי דין גדולים, ארבעה עובדים מהנהלת בתי הדין הרבניים שתחום התמחותם הינו טיפול בסרבנים הקשים ושכנועם למסור גט ודוברת הנהלת בתי הדין הרבניים. האינפורמנטים נתבקשו להגדיר מהו סרבן גט לדעתם. בנוסף הם נתבקשו להשיב על שתי שאלות: (א) האם לאור ניסיונם הרב, ניתן למצוא מאפיינים משותפים לסרבני גט, (ב) מה הם לדעתם המניעים לסרבנות גט.

⁵ הרב אליהו בן דהן, "מסורבות הגט ובתי הדין הרבניים", במעגלי צדק, גיליון 7, מרחשון תשס"ו, עמ' 7, וכן סקר מסורבי גט בישראל, הנהלת בתי הדין הרבניים, יוני 2007

⁶ מ' ברדה, הטיפול בעגינות ובמסורבות הגט, הכנסת מרכז המחקר והמידע, מרץ 2005; א' דגני ור' דגני, מסורבות גט בישראל, המרכז לקידום מעמד האשה ע"ש רות ועמנואל רקמן, אוניברסיטת בר אילן, יוני 2004.

התוצאות שיוצגו להלן מבוססות על ראיונות שהתקיימו עם כל אחד מתשעת האינפורמנטים. נתונים אלה יושוו לממצאים שהתקבלו מהראיונות שנערכו עם ארבעת הגברים "הסרבנים".

ג. תוצאות

1. סרבן גט – הגדרת האינפורמנטים

מנהלי בתי הדין מבין המרואיינים הגדירו "סרבן גט" (בניסוחים קרובים) כמי שמחזיק בגט ללא סיבה הגיונית וגם כאשר הקשר הזוגי חסר סיכוי, וזאת מתוך כעס ובעיקר ממניעים של נקמה. הם הדגישו כי אין זו הגדרה הלכתית ל"סרבן גט" אלא הגדרתם הסובייקטיבית.

2. מאפיינים משותפים לסרבני גט

א. דתיים-חרדיים: שבעה מתוך האינפורמנטים אמרו שרוב הסרבנים, ובעיקר הסרבנים הקשים, אלה שהליכי הגירושין שלהם מורכבים ונמשכים זמן ממושך מאוד, הם מהמגזר הדתי-חרדי. לדבריהם, ניתן להסביר את שכיחות הסרבנות באוכלוסייה הדתית-חרדית בכך שמדובר בקבוצה שבה המסגרת המשפחתית חשובה ואפילו מקודשת ואין בה לגיטימציה חברתית לגירושין. לא כך באוכלוסייה החילונית. הסבר נוסף להימשכות הליכי הגירושין דווקא באוכלוסייה זו שניתן ע"י חלק ממנהלי בתי הדין היה שבעלי דין דתיים-חרדיים בקיאים יותר בהלכה ובתנאים לחיוב או כפיית גט. לעתים הם משתמשים בידע תורני זה ובזכויותיהם ההלכתיות, כביכול, כדי לטעון מול הדיינים ועל מנת לשרת את האינטרס שלהם ולהימנע ממתן גט.

שלושה מתוך ארבעת הגברים שהסכימו להתראיין משתייכים לקהילה המוגדרת חרדית.

ב. שכבה סוציו-אקונומית נמוכה: בבדיקה שערכה הנהלת בתי הדין הרבניים לצורך קידום חקיקה בכנסת לשלילת זכויות מסרבני גט (קצבאות מהמוסד לביטוח לאומי) נמצא שלמעלה מארבעים אחוזים (40%) מאלה המוגדרים על ידם כסרבני גט שייכים לשכבה סוציו-אקונומית נמוכה. מזכירי בתי הדין הרבניים תמכו בקביעה זו. חלקם טענו שמי שאין לו עתיד מקצועי או כלכלי אין לו מה להפסיד. לעומתו מי שמאמין שעתידו המקצועי-כלכלי לפניו ינסה לסיים מהר יותר את פרשת הגירושין על מנת להשתחרר ולהמשיך הלאה בחייו. אחד מהם אמר כי לעתים בעקבות הסרבנות ולמען המלחמה בבת הזוג הסרבנים מאבדים את מקום עבודתם. שלושה מתוך ארבעה הגברים שהסכימו להתראיין אינם עובדים. הם חיים מקצבה מהמוסד לביטוח לאומי או ממלגה מהשיבה שבה הם לומדים.

3. סרבנים מסוכנים

קיימת קבוצה מצומצמת מקרב הסרבנים הנתפשת בעיני האינפורמנטים כאנשים קשים במיוחד, המוכנים לפגוע פיזית בבת זוגם או באלה שינסו לכפות עליהם גט בעל כורחם. חלקם מסוכנים עם החוק גם מסיבות אחרות.

4. מאפיינים אחרים

מיעוט מבין האינפורמנטים התייחס למאפיינים אישיותיים של הסרבנים. האינפורמנטים מהנהלת בתי הדין הרבניים רואים כל סרבן כאישיות אינדיבידואלית. נקודת מבטם היא "טיפולית": כיצד לגשת לסרבן ולשכנע אותו למסור גט. רובם התייחסו לפרט והתקשו להסתכל על הסרבנות כתופעה ולנסח הכללות.

מזכירי בתי הדין נידבו אינפורמציה יותר ספציפית. הם לא הופתעו מהעובדה שהסרבנים סירבו להתראיין. על פי התרשמותם, הסרבנים הם אנשי עקרונות. הם מתאפיינים בעקשנות ובמוכנות לשלם כל מחיר בגין עקרונותיהם. "טיפוסים קשים". חלקם אף הוסיפו שהסרבן רווי במטענים שליליים ואינו מאורגן בפנימיותו. הוא אינו מסוגל להסביר את עצמו ובוודאי יתקשה לעשות זאת לפני אחרים.

הם העלו שני מאפיינים אישיותיים נוספים לאוכלוסיית הסרבנים:

א. דפוס אנוצנטרי ואי נטילת אחריות - הסרבנים מעמידים את עצמם ואת צורכיהם במרכז, כאשר כל הסובבים אותם הם במעמד של "חייבים להם". את בת זוגם הם תופשים כחלק מהם "היא לא תתקיים בלעדי, היא לא תצליח בכלום".

הם נוטים להאשים את הערכאות המשפטיות, את משפחת האשה, את עורכי הדין והטוענים הרבניים בהימשכות הליכי הגירושין. חלקם בתהליך נעדר לחלוטין. הדבר בולט מאוד גם בראיונות. התוכן המרכזי של שלושה מתוך ארבעת הראיונות שהתקיימו עם הסרבנים הינו מסכת ארוכה של האשמות על אי הצדק הקיים בבתי המשפט ובבתי הדין, על דיינים הרוצים לסיים מהר את התיק, על משפחת האשה שפגעה בקשר הזוגי, על עובדים סוציאליים שהם אטומים ותמיד יכריעו לטובת נשים ועל עורכי הדין והטו"רים שהינם טיפשים או לוחמניים מדי. אף אחד מהם לא תפס את עצמו כאחראי להימשכות הליכי הגירושין.

ב. תחושת הקרבנות - מאפיין נוסף שהעלו חלק מהאינפורמנטים ושקיבל ביטוי גם בראיונות, הינו תחושת הקרבנות של הסרבנים. הסרבנים תופשים את עצמם כנרדפים וכמושפלים על ידי האשה: "פה בארץ האשה מרסקת את הבעל", על ידי משפחתה: "הכול בגלל אבא שלה. אבא שלה זה היה א-להים, כל מה שהוא אמר זה קדוש. אין פה מה לערער או להתווכח" ועל ידי הערכאות המשפטיות "אתה מבזה אותי, משפיל אותי, הורס את המעמד שלי בעיני אשתי. היא מסתכלת עליכם, הדיינים, וחושבת שאם אתם מתנהגים ככה אלי אז לה בטוח מותר".

בתום כל ראיון נתבקש כל מרואיין לתת שם לסיפור גירושיו האישי. הכותרת שנתנו שלושה מתוך ארבעה מרואיינים לסיפור שלהם, התייחסה לתחושת אי הצדק שליוותה אותם לאורך תהליך הגירושין ("אבדן הצדק", "אנדרלמוסיה בשירות הציוני", "בתי משפט ובתי דין מושחתים והמחוקק טעה").

ד. המניעים לסרבנות

שלא במפתיע, הייתה הסכמה כמעט מלאה בקרב האינפורמנטים לגבי מניעי הסרבנות. חלקם דרגו את המניעים על פי דרגת שכיחותם והשפעתם על הימשכות הליכי הגירושין. אחרים נטו לומר שמרבית המניעים קיימים אצל כל הסרבנים, אך בכל תהליך גירושין ממושך שונה המשקל היחסי שיש לכל אחד ממניעי הסרבנות.

ממצא חשוב נוסף הוא, שכל האינפורמנטים התייחסו למניעים רגשיים-פסיכולוגיים המכבידים על הסרבן למסור גט. מניעים פנימיים אלה הם על פי רוב סמויים, וגם בעבודה זו הם לא הוזכרו במפורש בראיונות עם הסרבנים עצמם. לעומת זאת, המניעים הקיומיים-מציאותיים להימשכות הליכי הגירושין דווחו על ידי האינפורמנטים וגם פורטו בהרחבה בראיונות עם הסרבנים.

1. נקמה

המניע השכיח ביותר לסרבנות, שהוזכר על ידי כל האינפורמנטים, הוא יצר הנקמה: "אני אדפוק לה את החיים, היא דפקה אותי ועשתה לי צרות למה שאתן לה גט?". מדובר במניע חזק מאוד

וקשה לפיצוח. חלק מהאינפורמנטים קשרו את הנקמה עם הפגיעה בכבודו העצמי של הסרבן או באגו הגברי שלו.

2. אדנות

השנייה בשכיחותה ושאותה הזכירו מרבית האינפורמנטים, היא תחושת האדנות או הבעלות שיש לסרבנים כלפי נשותיהם. גברים אלה מבטאים קנאות לנשותיהם והם מסרבים לחשוב על האפשרות שבת זוגם תיפרד מהם ותחיה בנפרד או עם גבר אחר.

3. הפחד מנטישה

מיעוט מבין האינפורמנטים ציין שסירובם של הגברים למסור גט לנשותיהם נובע מחרדה פנימית שהם חשים להינטש על ידי בת זוגם ולהישאר לבד. אחד האינפורמנטים התרשם כי גברים השוהים בכלא בגין עברה כלשהי, מעוניינים שהדיונים יימשכו, שתהיה פעילות, כדי שלא ישכחו אותם, שלא יינטשו.

4. מניע כספי

רוב מוחלט מקרב האינפורמנטים הזכיר והתייחס לחלוקת הרכוש והכספים של בני הזוג. שישה מתוכם קבעו שהמאבק הכספי הוא גורם מרכזי בעיכוב ההליכים. חלק מהם טענו שמדובר בגברים המבקשים לנצל את המצב ולהפיק רווחים כלכליים לעצמם. אחרים טענו שהבעל דואג לעתידו ולכך שיהיו לו מספיק משאבים כלכליים להתחיל בחיים חדשים. על פי התרשמותו של אחד מהם "אם הנושאים הממוניים יבואו לפתרון, על פי דעת הבעל (הדגשה של המחברת), הוא ימסור גט". שני אינפורמנטים חשבו שהמניע הכספי-כלכלי אינו משתנה משמעותי. הם ראו בו חלק ממשא ומתן לגיטימי שיש לו מסגרת חוקית. מה שקובע, לדעתם, את הימשכותם של הליכי הגירושין, אלו המשתנים הפסיכולוגיים הסמויים.

שלושה מתוך ארבעת הגברים המרואיינים התייחסו להיבט הכלכלי. על פי ציפיותיהם: "אחת שרוצה גט עושה את זה בכל מחיר, בכל מחיר". במענה לשאלת המראיין מה גרם לך לבסוף למסור גט השיב אחד המרואיינים: "קיבלתי דמי מזונות כמו שאני רוצה, קיבלתי את הביטחונות של המזונות כמו שאני רוצה, וזהו".

5. הילדים

משמורת הילדים והסדרי הראייה הוזכרו גם הם כמניעים לסרבנות גט, וזאת באופן בולט ובעיקר במשפחות הדתיות-חרדיות. במשפחות אלה נתפש נושא הילדים כ"מלחמת קודש". כל החלטה על מסגרת הלימודים של הקטינים, על מספר שעות הביקור, על הסדרי הראייה בחגים וכדו' מהווה פוטנציאל להיווצרות מאבקים חסרי פשרות ולעיכוב הליכי הגירושין.

6. מעורבות המשפחה והקהילה

רוב האינפורמנטים טענו שמעורבות המשפחה והקהילה בהליכי הגירושין מאפיינת בעיקר את האוכלוסייה החרדית. על פי התרשמותם, מכיוון שאדם דתי-חרדי לא חי לעצמו, גם גירושיו משפיעים ומושפעים מקהילתו הרחבה. הם ציינו, שכאשר השבר הוא רק בין האיש לאשה ניתן בדרך כלל לפתור אותו בפרק זמן קצר; אולם כאשר מדובר בריב בין משפחות, או בחילוקי דעות ובמאבקי כוח בין קהילות או חצרות חסידים, ההחלטה לגבי הגירושין ותנאי הגירושין ניטלת

מידי הבעל או האשה ועוברת למקבלי ההחלטות בקהילה. חלקם הדגיש שבקהילות חרדיות הסרבנות היא לעתים לא של הפרט אלא של משפחתו ו/או סביבתו החברתית. אצל המרואיינים עצמם בלטה העובדה שככל שהסרבן השתייך לקבוצה המוגדרת כיותר חרדית, כך מעורבות הרבנים שלו הייתה גבוהה יותר בתהליך גירושיו.

7. עורכי דין וטוענים רבניים

חמישה מתוך תשעת האינפורמנטים ושניים מהמרואיינים העלו טענות קשות כלפי באי כוחם של הצדדים. הם ראו בהם מרכיב חשוב בהימשכות הליכי הגירושין. לדבריהם באי הכוח מחריפים לעתים את המאבקים בין בני הזוג ומעכבים את סיומם ממניעים הישגיים-כוחניים (לנצח בתיק), ממניעים אידיאולוגיים (זכויות נשים) וממניעים כספיים.

ה. דיון

התובנה הראשונה שמספקת עבודה זו היא שאוכלוסיית סרבני גט היא קבוצה בלתי נגישה וקשה לפיצוח. מדובר בחומה של שתיקה המקיפה את הסרבן עצמו, את בני משפחתו ואת הארגונים העוסקים בו במישרין או בעקיפין.

בניגוד לסרבנות מצפון, תופעה שעליה נכתב רבות⁷ ושמוחללה מבקשים לחלק את עמדותיהם עם אחרים ולפתח שיח ציבורי, סרבנות גט היא תופעה קשה לחקירה ומחוללה מאופיינים בחוסר שיתוף פעולה ובהתחמקות מעימות (קונפרונטציה). הסרבן אינו רוצה או אינו יכול לאפשר לאחר להיכנס לעולמו. במקרים הבודדים שהוא עושה זאת, הוא נוטה להרחיק את התהליך ומשמעותו ממנו ולהשליך את אופן התנהלות התהליך ותוצאותיו על אחרים.

התנהגות דומה ניתן למצוא בקרב אוכלוסיית הבעלים האלימים. אוכלוסיית גברים זו לא נחקרה כלל עד לשלהי המאה ה-20 בשל שתיקתה, מורכבותה וסרבנותה⁸. גברים אלה סירבו להיחשף, להיחקר ולקבל טיפול עקב חששותיהם מאבדן השליטה על חייהם, שבלעדיה הווייתם הקיומית מאוימת, ומהפחד שיישאר לבד, ללא הנשים שאתן חיו ואותן נהגו להכות. המודעות הציבורית וההכרה שאלימות במשפחה היא הרת אסון, תרמו להגברת המאמצים לחקר התופעה, להבנתה ולפיתוח שיטות התערבות וטיפול⁹.

ואף שקיימים הבדלים בין חלק ממאפייני כל אחת מקבוצות אלה וגם שיעורם באוכלוסייה הכללית שונה (יותר גברים אלימים), ניתן לומר בזהירות שהקושי לדובב את סרבני הגט ולהכירם נובע מאותם מחסומים שבלמו, עד לאחרונה, את המחקר והטיפול בבעלים אלימים.

יש שיטענו שמקומו של סרבן גט כמו של בעל אליים הוא מאחורי סורג ובריח. חברה המאמינה בתיקון תעדיף להשקיע מאמץ גם בהבנת קבוצות חריגות על מנת לקדם דרכים לטפל בהן ולהתמודד אתן.

אבן שושן מגדיר סרבן: עקשן, ממרה, הממאן בתוקף למלא רצון אחרים. הגדרה מילונית זו תואמת במידה רבה את ההגדרה שנתנו האינפורמנטים לסרבן גט, כמו גם את ההגדרה של הארגונים הפועלים למען מסורבות הגט. סרבן הוא מי שמתעקש להחזיק בגט, ללא סיבה הגיונית, וממאן בתוקף להיענות לרצונה של אשתו להתגרש. האינפורמנטים הוסיפו להגדרתם

⁷ א' שגיא, "שפה אחת ודברים אחדים", פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 33, 2005, עמ' 66-67.

⁸ 1995, preface utton, D.G & Golant, S.K., The Batterer, a psychological profile, Basic Books,

⁹ שם chapter 10.

את המניע לסרבנות: כעס ונקמה. הגדרות אלה מתייחסות לתכונות הסרבן ולהשפעה שיש לתכונותיו אלה על יחסי הגומלין שלו עם זולתו. אין בהן התייחסות לממד הזמן. בשונה מהן, ההגדרה ההלכתית של סרבן גט, שבה מחזיקים כיום הדיינים בבתי הדין הרבניים, מתמקדת בפרוצדורה המשפטית (מי שניתנה החלטה בתיק שחייב לגרש או שכופין אותו לגרש, ולא גירש בתוך שלושה חודשים מיום מתן ההחלטה) ומתעלמת מהמהות ומהתוכן של התופעה. שוני זה בהגדרות מסביר במידה ניכרת את הפערים בנתונים על היקף התופעה. גם אם מבחינה הלכתית מצומצם מספר המצבים שבהם ניתן לחייב או לכפות גט, קשה להתעלם מהעובדה שמחוץ להגדרה מצומצמת זו מצויה קבוצה גדולה של נשים מסורבות גט, שעל פי הגדרות מקובלות אחרות, שביות בידי בעליהן ממניעים של נקמה, שתלטנות ואדנות.

הרמב"ם ביקש להימנע ממצב של סרבנות גט, והוא כותב (הל' אישות יד, ח):
אם אמרה מאסתיהו ואיני יכולה להיבעל לו מדעתי - כופין אותו לגרשה, לפי שאינה כשבויה שתיבעל לשנוא לה.

עמדתו זו של הרמב"ם לא נתקבלה להלכה¹⁰. ואף על פי כן לא ניתן להתעלם מכך שאחד מחשובי הפוסקים בכל הדורות ביקש להימנע ממצב של שעבוד האשה לבעלה בקשר הנישואין. חמורים במיוחד הממצאים, המפתיעים לכאורה, שלפיהם מניעי הסרבנות, כפי שדווחו ע"י האינפורמנטים, הם שליליים (נקמה), אגוצנטריים (אדנות וחשש מנטישה) וסחטניים. אין ולא היה ליהדות מעולם עניין לעודד מידות אלה.
וכך כותב הרב חיים פאלג'י בספרו חיים ושלום (ח"ב סי' קיב):

וידעו נאמנה כי כל הבא לעכב מלתת גט בעניין זה כדי להנקם זה מזה מחמת קנאה, שנאה ותחרות, פעמים שהאיש רוצה לגרש והאשה אינה רוצה, וכמו כן להיפך כשהאשה רוצה וכו' וכדי להנקם מהאשה מעכבים מלתת גט שלא לשם שמים, גם בזה לא בחר ה' ויש עונש משמים... ואם בינם לשמים נראה לבית הדין שלא יש תקווה לשום שלום בית ביניהם, יפרידו הזוג ולכופם לתת גט עד שיאמרו "רוצה אני".

פסיקתו הנוקבת של הרב פאלג'י מתחילה להישמע בבתי הדין הרבניים¹¹, אך השפעתה מועטה ובדרך כלל היא באה לידי ביטוי רק אחרי שנים של המתנה מיוסרת לגט המיוחל.
מצטרף לגישה זו הרב ז"א הענקין (מגדולי הפוסקים בארה"ב בדור הקודם) בקובעו:
ומי שהוא מעכב הגט משום שהוא דורש דמים בלי דין הרי הוא גזלן וגרוע מזה, דהוא אבידרא דשפיכות דמים¹².

על פי נתוני הנהלת בתי הדין נמצא שלמעלה מארבעים אחוזים מאלה המוגדרים על ידם כסרבני גט שייכים לשכבה סוציו-אקונומית נמוכה. האינפורמנטים (מזכירי בתי הדין) האירו את הקשר בין מצב כלכלי, תעסוקתי והשכלתי נמוך לבין סרבנות גט. מי שאין לו ציפיות ויעדים לעתיד,

¹⁰ שו"ת יביע אומר ח"ג סי' יח.

¹¹ פס"ד בתיק מס' 022609234-21-1, בביה"ד הגדול בירושלים מתאריך 16.07.02. פס"ד בתיק מס' 885, ביה"ד הרבני בנתניה מתאריך 26.04.06.

¹² עדות לישראל, הוצאת עזרת תורה ע"י אגודת הרבנים, ניו יורק תשט"ו, עמ' 144 וגם בכתבי הגרי"א הענקין, כרך א, קטו, ב.

שאינו מחפש או אינו יכול להתפתח בחייו ושאינו לו מה להפסיד, ידבק בסרבנותו. ניתן למצוא בספרות הפסיכולוגית וגם בגישות לפתרון סכסוכים מדיניים סימוכין לדפוס התנהגות זה¹³. הממצאים על מאפייניהם ומניעיהם של סרבני הגט, כפי שעלו בעבודה זו, מעוררים גם את השאלה בקשר למידת יעילותם של ההסכמים לכבוד הדדי או הסכמי ממון, הנערכים טרם הנישואין במטרה למנוע סרבנות גט¹⁴.

ניתן לומר שערכם של הסכמים אלה הוא בעיקר חינוכי, והוא מועיל לצורך הגדרת הציפיות של בני הזוג הנישואים למקרה של גירושין חס וחלילה. זוהי מטרה ראויה העשויה לצמצם את תופעת סרבנות הגט. עם זאת ולמצער, ניתן להניח שמי שמוגדר כסרבן גט, על מאפייניו האישיותיים, יתעלם מהתחייבות שנתן עם נישואיו בחותמו על הסכם טרום נישואין, לשלם "קנס" או "דמי מזונות מוגדלים" במידה ולא יענה לבקשתה של אשתו לגירושין. יתירה מכך ייתכן כי בשל מצבו הכלכלי הרעוע לא יהיו לו מקורות כספיים לעמוד בהתחייבותו. גם אם ייכפה על הסרבן תשלום ה"קנס" או "דמי המזונות המוגדלים" הוא יחזור ויתנה את מסירת הגט בביטול החוב או בהחזרת הכספים שחויב לשלם.

הממצא הקשה והמכאיב ביותר בעבורי שחשפה עבודה זו, היא העובדה שרוב סרבני הגט, ובעיקר הסרבנים הקשים, אלה שהליכי הגירושין שלהם נמשכו זמן רב, הם מהמגזר הדתי-חרדי. החברה הדתית מעודדת עמדות קונפורמיות וצייתנות לנורמות חברתיות, ובמקביל מגלה התייחסות מחמירה לחריגות מהסדר החברתי בכלל וממעשה של גירושין בפרט¹⁵. קהילות ומשפחות המאמינות בקדושת ערך המשפחה והנישואין, אף במחיר אושרם של חבריהם, לא יקבלו באהדה את ההחלטה להתגרש. החלטה כזו עלולה לגרום להפעלת לחץ מהסביבה, למתחים ואף לניתוק הקשרים המשפחתיים והחברתיים¹⁶. מסיבות אלה בעיקר וגם מסיבות נוספות, המאפיינות רבות מיוזמות הגירושין, תמתין אשה דתית או חרדית זמן רב מאוד עד שתחליט לפרק את מסגרת המשפחה. מי שמבקשת גירושין בקהילות אלה עושה זאת רק לאחר שכלו כל הקיצין וחייה הפכו חסרי תכלית ותוחלת¹⁷.

מציאות זו ידועה גם במשפחות ובקהילות שאליהן משתייכים סרבני הגט. ואף על פי כן ומבדיקה שנערכה בהנהלת בתי הדין הרבניים נמצא כי סרבני הגט אינם מוקעים מהחברה שבה הם חיים, וכי משפחתם, שכניהם והקהילה הקרובה מסייעים להם בתמיכה כספית, ממשיכים להעסיקם, תומכים בהם ומסייעים להם לעגן את נשותיהם¹⁸.

יתרה מכך, הסרבנים ממגזר זה משתמשים בהלכה בציניות וכקרדום לחפור בו תוך שהם מנצלים את הידע התורני שלהם לטעון מול הדיינים ולדרוש תנאים בלתי סבירים למתן הגט. כל אלה

¹³ ע' גרוזברד, פיצוח הצופן התרבותי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון 2007.

¹⁴ ראה 2 להלן, וגם ר' לבמור, "הסכמי קדם נישואין למניעת סרבנות גט בישראל", שנתון המשפט העברי, כרך כג (תשס"ה).

¹⁵ ר' גומבו וש' שוורץ, "מערכת הערכים של צעירות דתיות חרדיות בפרספקטיבה השוואתית", מגמות לב (3) 1989, עמ' 360-323.

¹⁶ Heaton, B., Stan, L., & Albrecht, A.L. "Stable unhappy marriage", Journal of marriage and the family. 53, 747-758.

¹⁷ ש' ולפיש, הרי את לעצמך - נשים יוזמות גירושין, הוצאת שוקן 2006.

¹⁸ א' דהן, מעריב דעות 5.10.06 <http://www.nrg.co.il/online/11/ART1/487/390.html>

מגובים, לעתים תכופות מדי, על ידי רבנים, ו/או ראשי קהילות שבמקום להוקיע את הסרבן, מעודדים אותו בדרך גלויה או סמויה.

ברור לפיכך שסרבנות הגט פוגעת בעיקר בנשים דתיות-חרדיות לא רק מכיוון שרוב הסרבנים ממגזר זה נשואים לנשים שומרות תורה ומצוות, אלא גם מכיוון שנשים אלה מקפידות על קדושתה של ברית הנישואין והן חוששות מפני ממזרות. בשעה שהן מחויבות להלכה וממתנות עד שכן זוגן ימסור להן גט לרצונן, חברותיהן החילוניות ממשיכות בחייהן הרומנטיים בלעדיו. מדובר בשתי תוצאות קוטביות שאינן רצויות.

הכוונה המקורית של ההלכה לא לאפשר התרת קשר נישואין בקלות וכלאחר יד, אלא למסור ולקבל גט לרצונם ובהסכמתם של כורתי הברית, יש לה ערך מיוחד בימינו אלה. למול תרבות "השתמש וזרוק" (disposable) הפושה בכל תחומי חיינו החומריים, החברתיים והזוגיים, אנו חייבים להציב אלטרנטיבה של משפחה יציבה, המהווה עוגן ומשענת לחבריה ובסיס לקיומה של חברה יהודית ערכית ומתוקנת. כניעה לגחמותיהם של סרבני גט אינה הכתובת להשגת יעדים אלה. חששות מרובים מחיוב או מכפיית גט, מחשש לגט מעושה, ירחיקו את הדורות הבאים מלהינשא כדת משה וישראל ויעודדו מסגרות להתקשרות זוגית שאינם על פי ההלכה. מנהיגים וקהילות התומכים בגלוי ובסתר בסרבני גט, מסתכנים בדוגמה אישית וחינוכית פסולה העלולה להניב פירות באושים בקהילותיהם.

ו. מה ניתן לעשות

התמודדות עם הסכנות האורבות למשפחה היהודית מקיומה של תופעת סרבנות הגט מחייבת מנהיגות ואומץ לב הלכתיים בקרב הדיינים בבתי הדין הרבניים ושינוי יסודי ביחסה של החברה הדתית והחרדית לתופעה זו. אם יבוששו הפתרונות להגיע, רבים יבחרו שלא להינשא כדת משה וישראל, ירבו הממזרים חס ושלום, ודווקא נשים דבקות בהלכה תימקנה בעגינותן. עבודה זו אינה מתיימרת לדון בניסיונות ההלכתיים השונים לפתרון בעיית סרבנות גט. מטרתה המרכזית לעורר מודעות לבעיה ולגייס את המנהיגות הדתית וההלכתית לחיפוש דרכים הלכתיות לפתרונה. אתייחס להלן לחמישה כיווני פעולה אפשריים.

1. הרחבת המצבים והעילות לגירושין שבהם יחליט בית הדין על חיוב או כפיית גט

בחברה שבה אנו חיים כיום, הדוגלת בערכים של חירות אישית וחופש בחירה, מצב שבו נשים או גברים שבוים בידי בני זוגם, הכובלים אותם בקשר הנישואין ממניעים רגשיים ובלתי רציונליים, מעורר התנגדות, זעם ותסכול רב. העוול הנגרם למסורבות הגט אינו מובן ואינו מוצדק. התורה לימדתנו כי "הא-להים יבקש את נרדף" (קהלת ג, טו) ו"אסור ליראת שמיים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם" (הרב קוק, אורות הקודש ח"ג, ראש דבר, עמ' כז). לאורך כל ההיסטוריה והחל ממעמד הר סיני, המסורת וההלכה נתנו בידי פוסקי הדור את הזכות והחובה להתמודד עם מצבים המתעוררים בדורם ולמצוא להם פתרונות:

בכל דור ובכל תקופה באה הבנה חדשה בתורה מן השמים, שהיא מתאימה לדור. וצדיקי

כל דור מבינים בתורה כפי מה שדרוש ללמד את בני הדור.

(חידושי הר"מ על התורה, מועדים ולקוטים, עמ' רסג)

וכן פסק הרשב"ץ:

קל וחומר מבעל פולירפוס דהשתא מפני ריח הפה כופין, מפני צער תדיר שהוא מר ממוות לא כל שכן. (חוט המשולש, שו"ת תשב"ץ ח"ד טור ג סי' לה)

לפיכך אציע בזהירות שאם בית הדין מתרשם שמניעי הסרבנות אינם הגיוניים ונובעים מיצר נקמה, אדנות וסחטנות כספית, ושאינן סיכוי לשלום בית, הוא יפעיל את סמכותו ההלכתית ויחייב או יכפה גט לאלתר. גישה זו של בתי הדין תפתור את מרבית תיקי הסרבנות.

2. הרחבת השימוש בהרחקות של רבנו תם

בשנת תשנ"ה (1995) נחקק בישראל חוק בתי דין רבניים (קיום פסקי דין של גירושין) הנותן בידי בתי דין אמצעים לאכוף את פסקי הדין שאותם פסקו. חוק זה התבסס על אמצעי אכיפה הלכתי ותיק המכונה "הרחקות רבנו תם".

אף שרבנו תם, בניגוד לרמב"ם, התנגד לכפיית גט במצבים שבהם האשה באה בטענת "מאיס עלי", הוא אפשר נידוי והרחקת הסרבנים על ידי קרוביהם ובני קהילתם. וזו לשונו:

אך אם כל רבותינו שווין בדבר תגזרו באלה חמורה על כל איש אשה מזרע בית ישראל הנלווים אליכם, שלא יהיו רשאים לדבר עמו (עם הסרבן), לישא וליתן עמו, להאריחו, להאכילו ולהשקותו וללוותו ולבקריו בחלותו... שאם ירצה מקיים, והוא לא ילקה בגופו מתוך נידוי זה, אך אנו נתפרד מעליו. (ספר הישר, חלק השו"ת, סי' כד)

על פי החוק המוזכר לעיל,

אין נפקא מינה אם ננקטה בפסק הדין לשון של כפייה, חובה, מצווה, הצעה או לשון אחרת.

בפועל בתי הדין אינם מפעילים בדרך כלל את הסנקציות במצבים שבהם המליצו לצדדים להתגרש. הם יעשו זאת בשכיחות גבוהה יותר במצבים של **חיוב** בגט ובעיקר בפסקי דין של כפיית גט.

יתרה מכך, החוק מונה שורה של צווי הגבלה, כשהקיצוני ביותר הוא שליחת העבריין למאסר. שימוש בחלק מצווי ההגבלה (שליחת דרכון, שליחת רישיון נהיגה, איסור על פתיחת חשבון בנק, איסור להתמנות למשרה בגוף מבוקר וכו') מקובל על מרבית הפוסקים כאמצעי אכיפה התואם את רוח הלכת "הרחקות רבנו תם". אלא שסנקציות אלה, בהיותן סנקציות כלכליות בעיקרן, אינן רלוונטיות לתלמידי ישיבה ולכאלה שאין להם עבודה קבועה. מאידך, שליחת סרבן למאסר אינה נתפשת על ידי חלק מהדיינים כאמצעי כפייה לגיטימי עקב חששם מגט מעושה.

זאת ועוד. גם אם ירצו בתי הדין להפעיל סנקציות חברתיות על סרבנים, כפי שהציע רבנו תם, במבנה החברתי והקהילתי המורכב הקיים כיום במדינת ישראל, ידם קצרה מלהשפיע על המנהיגות הרוחנית ועל ציבורים שאינם עומדים בפניהם בין כותלי בתי הדין.

ואף על פי כן אומר בזהירות שיש כאן פתח הלכתי מכובד שראוי שפוסקי הדור ייתלו בו וינסו להתאימו למצבים המורכבים העומדים בפניהם בימינו אלה.

3. עמידה בפרץ מול עושי עוולה

לא אחת שומעות מסורבות הגט אמירות בוטות וחסרות מעצורים מפי בעליהן הסרבנים, אמירות שאותן שומעים גם הדיינים. אמירות אלה מבטאות אמונות הרווחות בקרב חלק מהגברים המתגרשים כי: (1) ההחלטה על הגט היא החלטתם הבלעדית ותלויה רק ברצונם: "אצלי בחיים לא תראי גט"; (2) ההסכמה למסור גט כרוכה בתשלום: "אחת שרוצה גט עושה את זה בכל מחיר".

על בתי הדין לפעול בנחישות לעקירתן מהשורש של אמונות ואמירות אלה וליצור בבתי הדין אווירה שסרבנות גט אינה לרוחה של היהדות ואינה לגיטימית בכלל ובמיוחד בערכאה זו. הניסיון המצטבר מוכיח שבהרכבים שבהם שוררת אווירה הדוחה מלכתחילה התפתחות מצבים של סרבנות גט, יש פחות תיקים שהדיונים נמשכים בהם זמן רב. ההיפך הוא הנכון במקום שבית הדין משדר לצדדים שהגט יינתן רק לרצונו של הבעל ושהדיונים חוששים מגט מעושה. אם יבינו בצייבור הרחב שבתי הדין עומדים בפרץ מול תופעת הסרבנות והם יעשו הכול כדי למנוע מהסרבנים שימוש בהלכה למטרות אישיות, אגוצנטריות ושליליות, שכיחות הסרבנות תפחת ותהיה מנת חלקם של מספר מצומצם של מסורבותים.

4. גיוס ההנהגה הרוחנית למלחמה בתופעת סרבנות הגט

מנהיגי הקהילות הדתיות והחרדיות ורביהן צריכים להתעורר ולהבין שמלחמתם החשובה במגמת העלייה באחוזי הגירושין, גם בקרב קהילותיהם, לא תעשה באמצעות ההתעלמות ו/או ההגנה שהם מעניקים לסרבני גט. הממצאים שנחשפו בעבודה זו מעידים כי סרבנות גט שכיחה יותר בקהילות דתיות וחרדיות ופוגעת יותר בנשים המשתייכות לקהילות אלה. התעלמות מעוול שנגרם לנשים אלה מחד ותמיכה בנבלים ברשות התורה מאידך, סותרים את התורה והמסורת היהודית, המבקשת "והיה מחניך קדוש" (דברים כג, טו). על כך אומר הרש"ר הירש על אתר: מחניך בלשון רבים, כי האמור כאן ביחס למחנה צבאי נוהג בכל החוגים שנשהה בהם... כולם יהיו טבועים בחותמת המוסריות האנושית הטהורה.

על מנהיגים אלה להילחם בתופעת הסרבנות באמצעות הפעלת לחץ חברתי (נידוי, הדרה מבית הכנסת, אי מתן עבודה או תמיכה כלכלית וכדו') על הסרבן ומשפחתו על מנת שסנקציות חברתיות אלה יבהירו לסרבן שהתנהגותו אינה מקובלת ואינה משתלמת בחברה הדתית והחרדית. לפעילות מעין זו יש בסיס הלכתי (ראה לעיל סעיף ב).

5. חינוך לחיי משפחה וזוגיות בעידן המודרני

מאז תום מלחמת העולם השנייה חלו שינויים גדולים בתחומי חיים רבים וגם בתחום המשפחה. המבנה המסורתי של המשפחה (זוג הורים + ילדים) כמו גם היחסים הפנים-משפחתיים, שוב אינם מקובלים כמחייבים כפי שהיו בעבר¹⁹. הדבר נותן את אותותיו בתחומים שונים הקשורים בחיי המשפחה (ציפיות הדדיות, יחסי הכוחות, חלוקת התפקידים הפנים-משפחתיים וכדומה) וגם בשיעור הגירושין. מסוף המאה הקודמת אנו עדים לעלייה הדרגתית ועקיבה בשיעור הגירושין בעולם המערבי וגם במדינת ישראל.

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בראשית שנות השמונים של המאה הקודמת, התגרש זוג אחד מתוך כל תשעה זוגות שנישאו, ואילו בראשית שנות האלפיים מתגרש זוג אחד מתוך שלושה זוגות שנישאו²⁰. מגמת התפשטות זו קיימת גם באוכלוסייה הדתית והחרדית. השאיפה לאינדיבידואליזם ולהגשמה עצמית, המקבלת עידוד בתרבות המערבית וגם בישראל, חותרת תחת הערכים הקולקטיביים והאחריות ההדדית שבהם האמינה היהדות לאורך הדורות. במקום שבו ה"אני" ניצב במרכז, קשר הנישואין עומד במבחנים כמעט בלתי אפשריים. לפיכך מוצדקת הדאגה הקיימת בקרב ההנהגה הרוחנית ובקרב מחנכי הדור למעמדה ולעתידה של

¹⁹ Whitehead, B.D., The Divorce Culture, N.Y. Alfred A Knopf, Inc., 1996.

²⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003.

המשפחה היהודית המסורתית. תשובה לסערה המטלטלת את מסגרת המשפחה ניתן למצוא בעיקר בחינוך, החל ממסגרות הגן המוקדמות ועד לשנות הבגרות במדרשות, בישיבות, באקדמיה ובשיח הציבורי.

אין זו דרך קצרה, אך היא הדרך הארוכה והמבטיחה חיפוש והטמעת סינתזה ראויה ומושכלת בין ערכים קולקטיביים וערכות הדדיות, לבין ערכים המכוונים לפרט ולהגשמתו העצמית. על גבו של בניין חינוכי זה ניתן לקדם רעיונות נוספים, ביניהם תוכנית הכנה לחיי נישואין שתועבר בסדנה בת מספר מפגשים לכל הנרשמים לנישואין, כשבמרבית המימון תשא המדינה. כאמור, עיכוב הליכי גירושין ופסיקה מחמירה מחשש לגט מעושה, אינם הדרך להפחית את מספר המתגרשים. יש בהם אולי ביטוי למצוקה ודאגה לעתידה של המשפחה המסורתית, אך אין הם מהווים פיתרון אפקטיבי. ייתכן אפילו שהם פוגעים במטרה.

6. פיתוח ושכלול דרכי התערבות בסרבני גט

ממצאי עבודה זו מעידים על הקושי העצום הקיים בחשיפת תופעת סרבנות הגט ובהבנתה עקב סירובם של הסרבנים להיחשף, להתראיין ולשתף פעולה. לממצא זה יש משמעות. הוא מעיד על עקשנותם והתבצרותם של הסרבנים בתוך עולמם. הוא גם מעיד על פחדיהם של הסרבנים ועל חששותיהם ותחושתם שהאינטראקציה שלהם עם העולם החיצוני עלולה לגרום לפגיעה רגשית בהם, להשפלתם.

כשם שלפני כמה עשרות שנים איש לא חשב שגברים אלימים ראויים לטיפול וחלקם אף יוכלו להיעזר בו ולהשתנות בעקבותיו - מחשבה שלשמחתנו התבדתה - כך, אציע, בזהירות, צריך לחפש דרכים לזהות את הנוטים לסרבנות, כבר בראשית הדיונים, ולמצוא שיטות ודרכים כיצד למנוע מהם התבצרות בעמדותיהם. כאשר מגיעים אליהם נציגי הנהלת בתי הדין, לאחר תקופה ארוכה ומייגעת של דיונים, הם נמצאים בשיאו של המשבר, מוצפים ברגשות כעס, נקמה וחשש לנטישתם, ומבוצרים בעמדותיהם. זהו עיתוי טעון שמכביד על הסיכוי ליצור שינוי אצל הסרבן. קבלת ייעוץ מקצועי ופיתוח דרכי פעולה על מנת לשפר את היכולת לאיתור מועמדים לסרבנות וגישות להתמודד אתם, תוך שימוש בכלים הלכתיים וחוקיים בצד כלים פסיכולוגיים מתאימים, יעזרו לדיינים ולאנשי המקצוע בהנהלת בתי הדין למנוע סרבנות בעודה באיבה. ייתכן שהם גם יפתחו לסרבן דלת להבנת עצמו, משפחתו וסביבתו באופן בוגר ואפקטיבי יותר בעבורו.